

La Sala i el Tinell

L'ennobliment decoratiu de les masies post-remences al Baix Maresme (s. XV-XVI)

Joaquim Graupera

Doctor en Història de l'Art (UB) – Amics de l'Art Romànic, filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Maresme Medieval

RESUM

A finals del s. XV la majoria de les parròquies del Baix Maresme van aconseguir de forma definitiva el privilegi de poder constituir un Consell Municipal. Aquest nou òrgan de gestió va estar configurat per diversos càrrecs o síndics, els membres del qual provenien d'una sèrie de famílies de pagesos benestants del terme.

El nou estatus social assolit va exigir que aquest poder es visualitzés de forma externa en els diferents espais freqüentats. En primer lloc, les primeres reunions del consell es realitzaven a la parròquia a toc de campana. Calia doncs renovar la vella fàbrica romànica i substituir-la per un nou edifici gòtic més ampli i luxós que representés aquest nou poder i permetés rebre en capelles privatives els membres d'aquestes famílies que ostentaven el poder local. D'altra banda, les masies, a més de ser espais de treball agrícola, esdevindran petits palauets, les façanes seran embellides amb finestrals gòtics i es dotaran de la sala (amb el tinell) com a espai representatiu del fast familiar. També s'assenyalaran els límits jurisdiccionals municipals erigint creus de terme i es renovarà el mobiliari litúrgic, ja amb estètica del Renaixement, a la segona meitat del s. XVI.

PARAULES CLAU

Masia – Maresme – Tinell – La Sala – Promotors artístics – Arquitectura gòtica – Universitats del terme – Ajuntaments

ABSTRACT

At the end of the 15th century the majority of the Baix Maresme parishes definitively achieved the privilege of being able to form a municipal council. This new management organ was formed by various positions or trustees, whose members came from a series of families of well-off peasants of the term. The new social status achieved demanded an external display of their power in the frequented spaces. At first, the meetings of the council were held in the parish church at the bell ring, so it was necessary to renovate the old Romanesque factory and replace it with a new, more spacious and luxurious gothic building that represented this new power and allowed the members of the families who held local power to be buried in private chapels. On the other hand, the farmhouses (masies), apart from being agricultural work spaces, will become small mansions. Therefore, the facades will be embellished with gothic windows and will be equipped with a representative space of the family's pageantry: the *Sala* (Hall) with the *Tinell* (luxury dish-shelving). Also wayside crosses will be erected to show jurisdictional limits and, finally, the liturgical furniture will be renewed in the second half of the 16th century in a renaissance inspired style.

KEYWORDS

Artistic Promoters – Gothic Architecture – *Masies* – Maresme – Municipal Councils – *Tinell* – *La Sala* – *Universitats del terme*

De pagesos a síndics. L'aparició de la *Universitat del terme* a finals de l'Edat Mitjana ¹

A l'etapa baixmedieval (s. XIV-XV) qui dominava la política local al Maresme era la nova aristocràcia urbana barcelonina que s'havia anat enriquint amb el comerç i l'artesanat; molts d'ells duren a terme un procés d'ennobliment i de compra de jurisdiccions feudals properes a Barcelona aprofitant la ruïna econòmica i la decadència de les antigues famílies nobles de l'alta edat mitjana.²

Al llarg del segle s. XV es produeix un canvi important amb l'alliberament de moltes parròquies del control senyorial aprofitant la necessitat de la monarquia d'obtenir ingressos per a les arques públiques. D'aquesta manera, el rei vendrà les jurisdiccions als parroquians que es constituïran en "Universitat del terme", organitzats al voltant d'un batlle i diferents síndics. Aquests càrrecs seran exercits pels membres de les famílies pageses amb més poder econòmic de cada terme que es convertiran en les noves elits polítiques. La ciutat de Barcelona aprofitarà aquesta tendència aprofitant la seva protecció aquestes viles amb el títol de "carrer de Barcelona".³

Aquests primitius consells municipals se solien reunir a toc de campana a l'església parroquial. Estaven formats pels jurats, que actuaven com a consellers i estaven presidits pel jurat en cap o batlle. Els jurats s'elegien pel procediment de la insaculació, instaurat per Ferran II, que consistia en què els noms i els càrrecs que s'havien de renovar es col·locaven en uns rodolins dins d'una bossa o sac i es triaven a la sort. Uns d'aquests jurats eren els "obers de l'església", en molts casos un càrrec col·legiat de tres persones que s'encarregaven de l'obra i del manteniment de l'església parroquial.⁴ També com a càrrecs podien haver-hi obrers i baciners per a les ermites del terme. El Batlle Reial i els Jurats també podien tenir el privilegi de seguir els oficis des d'un escó a la capella presbiteral, sovint situada al costat de l'evangeli.⁵ Per tant, no és d'estranyar que els membres

Representació d'un tinell en el compartiment del banquet d'Herodes del retaule dedicat a Sant Joan Baptista obrat per Pere Garcia de Benavarri. Procedència fotografia: MNAC, núm. Inv. 064060-000.

¹ Parts d'aquest treball formen part de la tesi doctoral dirigida per la Dra. Francesca Español (GRAUPERA, 2011).

² Per a més informació, GRAUPERA, 2011, cap. 2.

³ En el conjunt del Maresme ha estat estudiat per GRAUPERA, 2011, p. 221-223. El cas de Mataró per SALICRÚ, 1999, LLOVET, 2000, REIXACH, 2006. A Vilassar ha estat estudiat per OLIVA 2000, OLIVA, 2002. A Teià per FERRER (2006).

⁴ COLOMER, 1969, p. 69-91.

⁵ Sembla que era així a Mataró, Sabadell, Terrassa, Argentona, Cabrera, Alella, La Roca i altres llocs. OLIVA, 2005, p. 128-130.

dels Consells busquessin materialitzar a nivell artístic el seu nou estatus polític. Aquesta inversió en objectes artístics va centrar-se a nivell col·lectiu en la renovació i construcció d'un nou temple parroquial i la renovació del seu mobiliari litúrgic.⁶ Això s'explica pel fet que aquest edifici esdevindria el lloc de reunió a toc de campana fins a l'aparició de les Cases de la Vila. També materialitzaren els límits parroquials de la seva jurisdicció amb un estol de creus de terme de les quals n'han arribat avui dia alguns exemplars.⁷ A nivell particular renovaren les masies incloent-hi una monumentalització de les façanes i l'adopció de la planta basilical amb la inclusió de la sala com a espai representatiu.⁸

Estèticament utilitzaren el gòtic, ja que era l'estil de la vella aristocràcia que van intentar emular i suplantar. També cal suposar que hi degué influir la tendència a seguir la tradició immutable dels valors religiosos, poc avesats a la innovació, que devia portar a un cert art d'inèrcia de caràcter goticista. En els contractes es veu molt clar també que els models de referència per a la construcció dels nous edificis parroquials seran els temples de viles properes, fet que indica un univers limitat i una manca de referents culturals més enllà del propi terme, àdhuc d'una certa rivalitat entre pobles.⁹ Essencialment, la lògica de la construcció i el plantejament global dels edificis serà gòtic, però s'hi aniran introduint lentament diversos elements classicistes propis de l'estètica decorativa del Renaixement a partir de la segona meitat del s. XVI.¹⁰ De totes formes, en aquesta presència massiva de les formes gòtiques fins ben entrat el s. XVII, les innovacions del classicisme esdevenen merament aspectes decoratius anecdòtics. Segons Garriga, l'art del s. XVI va ser una etapa “...fronterera, i d'aiguabarreigs, de vacil·lacions i de contradiccions, de mescles i d'hibridació”.¹¹ Aquest element dona força a la tesi presentada per M. Mària que diu “...la consideració de les edificacions produïdes en els estats italians com a model únic, com a referència exclusiva en la qual s'emmirallen les principals obres de la Catalunya moderna, no es correspon ben bé amb la realitat constructiva de finals del segle XVI.”¹²

El poder dels obrers del Comú sobre l'edifici parroquial, però, va ser intervingut pel poder eclesiàstic. En les disposicions del Concili de Trento hi figura que “...els administradors, així eclesiàstics com seculars de la fàbrica de qualsevol església [...] estiguin obligats a donar compte a l'ordinari de la seva administració cada any”,¹³ control que es materialitzarà amb els llibres de comptes o “Llibre de l'Obra”. Per al finançament d'aques-

6 GRAUPERA, 2011, p. 221-294.

7 GRAUPERA, 2011, p. 233-239.

8 Graupera, 2011, p. 223-229.

9 Per a més informació vegeu GRAUPERA, 2011, cap. 6.

10 GRAUPERA, 2011, cap. 6.

11 GARRIGA, 1986, p. 13-16; GARRIGA, 2003, p. 262.

12 MÀRIA, 2002, p. 19.

13 PUIGVERT, 1986, p. 116.

tes obres la majoria de parroquians d'aquests termes es dotaran de censals,¹⁴ violaris¹⁵ i recolliran també impostos. A més, aquestes famílies pageses apareixeran, juntament amb els rectors, com a signants d'èpoques i contractes molt rics en informació.¹⁶ Els rectors provindran, moltes vegades també, de les famílies més riques de la pagesia local.

La masia post-remença com a espai representatiu de la pagesia benestant

La masia post-remença apareix després de les guerres remences i a partir de la renovació que pateix la pagesia entre els segles XV i XVI. Van ser anomenades d'"estructura clàssica" per J. Danés¹⁷ i de "tipus consolidat" per J. Moner, A. Pla i J. Riera¹⁸ i han estat estudiades també per J. Garriga.¹⁹

El 21 d'abril de 1486, la Sentència Arbitral de Guadalupe va fer possible la fi dels mals usos als pagesos a canvi d'un pagament. Si pagaven, els alliberava de l'adscripció a la terra, garantia llur llibertat personal i la possibilitat de disposar lliurement dels béns mobles, restant en llurs possessions com a mers emfiteutes. Continuaven tanmateix subjectes als censos, lluïsmes, delmes, primícies i parts convingudes en les collites, etc. Hom admet que aquest fet va suposar l'inici d'una nova etapa de prosperitat del camp català amb el benefici que per a la pagesia va suposar el domini útil, i també va

¹⁴ El censal va ser un dels mecanismes de crèdit més estès a la baixa edat mitjana, del qual es van servir indistintament els particulars i els organismes públics (governos municipals, Generalitat, monarquia). Tècnicament consistia en l'obligació de pagar una pensió, o cànon anual, com a contrapartida d'un capital donat. La constitució del censal (*carregació*) prenia la forma de venda de dret: una persona o institució, necessitada de diners (censatari), creava una pensió censal i la venia a una persona o institució (censaler), posseïdora de diners i interessada a percebre la pensió. La relació entre capital i pensió, anomenada *for de la pensió*, acostumava a ser del 7,5%. La pensió es pagava anualment de forma indefinida, si bé el censatari es podia redimir de l'obligació recomprant el censal, operació anomenada *lluïció*, *quitació* o *redempció*.

¹⁵ El violari o *violarium* és un tipus de préstec medieval, originat a partir de la dècada dels anys 30 del segle XIV al Principat de Catalunya. Concebut com una forma de crèdit a llarg termini, concretament a dues vides. Mitjançant una formulació comercial, el violari intentava escapar de les restriccions eclesiàstiques que censuraven la usura. En aquest cas, el prestador rebia el nom de comprador i el prestatari de venedor. D'aquesta manera, l'objecte d'intercanvi era el dret del comprador de percebre una pensió durant dues vides. A canvi, el venedor rebia un préstec monetari. L'interès anual de les pensions se situaven en un primer moment en el 14,29%, si bé anaren baixant al llarg del segle XIV. En àrees urbanes les pensions solien consistir en entregues de numerari; en zones rurals, en canvi, a les pensions també s'hi preveïen mitgeres de gra. El violari també tingué un interès fonamental en el desenvolupament de la fiscalitat pública, ja que molts municipis de Catalunya i la mateixa Diputació del General van vendre títols per avançar els diners.

¹⁶ GRAUPERA, 2018.

¹⁷ DANÉS, 1931.

¹⁸ MONER-PLA-RIERA, 1981.

¹⁹ GARRIGA, 1986, p. 83-84.

incrementar el poder polític d'aquest grup social —conegut com “pagesos grassos”— en poder controlar també, a partir de finals del s. XV, els nous governs municipals com a batlles o síndics de la “Universitat del terme”.²⁰

A nivell artístic, aquest fet va portar comportar la renovació de moltes masies i la inversió per monumentalitzar-les. És en aquest context que apareix l'esquema de masia clàssica. Aquestes, essencialment, es caracteritzaran per l'existència d'una estructura vertical de dos pisos i una distribució horitzontal, en tres espais a cada pis, que seguirà una estructura basilical.

A la planta baixa, l'accés esdevé centralitzat amb un rebedor que dona accés per una escala al pis de dalt. A banda i banda d'aquest rebedor central se situen, a la planta baixa, dos espais laterals. Un d'ells apareix definit per la cuina amb un menjador d'ús habitual mentre a l'altre cos lateral, s'hi situen els espais per guardar les eines del camp i/o el bestiar, que en alguns casos, si hi ha algun edifici annex per a aquests usos, agafa la funció de menjador habitual. L'escala, que dona accés al primer pis, es troba tancada amb una porta i es decora moltes vegades amb un espiell circular que serveix per espiar l'entrada, semblant a les rosasses o ulls de bou de les balconades gòtiques.

Al pis superior s'hi troba la sala, que ocupa la part central de l'edifici per sobre del rebedor esmentat. La “sala” esdevé l'espai polivalent utilitzat habitualment com a distribuïdor de les habitacions disposades en els espais laterals, que en les diades especials —com podien ser les vetlles funeràries— esdevindrà un espai de celebració on es realitzaran els àpats importants de la família, entesa en sentit ampli. A banda i banda de la sala es disposen les habitacions dels residents de la masia. Ocasionalment hi podien aparèixer unes golfes, que es podien utilitzar per a l'emmagatzematge d'estris i productes de la collita o com a assecador.

La Sala i el Tinell, l'espai representatiu de la masia post-remença

Molts historiadors coincideixen a considerar que la part que diferenciaria aquesta estructura de les masies de l'etapa anterior seria l'existència de la “sala” a la part central del segon pis.²¹ Segons J. Moner: *“No es pot, doncs, parlar d'un mas o una masia gòtics (com tampoc de masos romànics, renaixentistes o barrocs...), però de totes maneres sí que es pot considerar el gòtic com aquella època en què, amb la recerca d'un espai representatiu —la sala—, els pagesos van pretendre reflectir un estatus que fins llavors*

²⁰ La influència de la Sentència Arbitral de Guadalupe en la construcció dels masos a nivell català ha estat estudiat per GIFRÉ- LLUCH, 2003.

²¹ MONER, 2001.

se'ls havia negat. D'alguna manera, aquest espai té una significativa equivalència al de les sales senyorials dels palaus i els castells de l'època, el nom dels quals segurament s'hi aplicarà més endavant".²² També per a E. Riu-Barrera: "...Aquesta peça primordial [la sala] sembla despendre un aire d'arcaisme perquè recorda fortament la de les cases aristocràtiques rurals i urbanes romàniques i gòtiques de crugia única".²³

La "sala", que com hem vist ocupa la part central de l'edifici, esdevé un espai que presenta, segons Moner, una sèrie de disfuncions. En primer lloc, té unes dimensions molt grans per fer la funció de distribuïdor i com a espai útil en determinades ocasions. En segon lloc, aquestes dimensions obliguen a disposar d'un espai igual de gran a la planta baixa i per tant es duplica la malversació d'espai. En tercer i últim lloc, la seva existència condiciona la resolució dels pendents del teulat i la simetria de la façana.²⁴ L'estructura obliga a utilitzar la planta basilical. A diferència dels edificis religiosos, hi ha un intercanvi de funcions. Si bé en els edificis religiosos, les naus laterals més baixes i més estretes serveixen com a elements de pas i la nau central com a espai funcional, en el cas de les masies de planta basilical, l'espai central esdevé l'espai de pas i les naus laterals, més estretes i baixes, com a espai funcional i d'ús.

La sala esdevé indispensable —sense tenir en compte aquestes consideracions arquitectòniques— com a espai representatiu i àulic d'aquesta elit pagesa que ha ascendit socialment gràcies als càrrecs municipals. En les diades especials de celebració, la sala esdevindrà, com hem dit, l'aparador del poder econòmic de la nissaga propietària del mas. En aquest sentit, no totes les masies disposaran de sala, que esdevindrà un element diferenciador entre les classes benestants de la societat pagesa. Referent a les masies del Maresme, A. Capdevila afirma, en referència a la sala, que:

*"...des del punt de vista dels grups professionals, aquests espais de sociabilitat assoleixen una major representativitat en els ciutadans honrats, comerciants i professions liberals; és a dir, aquells estrats de la població més susceptibles d'aspirar a l'ennobliment i a emmirallar-se amb l'aristocràcia."*²⁵

És aquesta funció d'aparador social el que explica l'existència del tinell. Aquest se situarà just en l'espai que fa de sostre de l'escala d'accés a la sala. Es tracta d'un moble de fusta esglaonada que lluiria la vaixel·la important de la casa i presidiria aquest espai.²⁶ Segons *l'Enciclopèdia Catalana*, el tinell seria la lleixa o prestatge per tenir-hi plats, olles i altres atuells i, per extensió, seria el moble de luxe destinat a guardar i a exposar les vaixel·les de les cases dels grans senyors.

²² MONER, 2003, p. 247.

²³ RIU-BARRERA, 2003, p. 241

²⁴ MONER, 2001, p. 266-267; GONZÁLEZ; MONER RIPOLL, 2005, p. 84-86.

²⁵ CAPDEVILA, 2005, p. 195.

²⁶ GRAUPERA, 2013.

En alguns casos, com els palaus reials, la situació d'aquest moble en la sala fa que tot l'espai passi a denominar-se tinell. Aquest seria el cas dels palaus de la Corona d'Aragó com el Major de Barcelona, l'Almudaina de Palma de Mallorca o el Palau dels reis de Mallorca a Perpinyà.²⁷ Segons els inventaris medievals, les parets del tinell es revestien d'elements ornamentals com quadres pintats, tapissos historiatos, domassos, draps de ras, sedes, taules, escons, bancs, cofres i arquetes per guardar objectes.²⁸

Sembla que l'ús dels tinells va arribar a la Corona d'Aragó per influència francesa (en la modalitat d'aparador o *dressoir*),²⁹ tot i que té arrels més profundes que entroncarien amb pràctiques documentades a l'antiguitat tardana a les *domus* romanes.³⁰ Aquest moble i el seu ús apareix àmpliament referenciat al llibre *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (València, 1490).³¹ D'aquestes referències, hom en treu una idea clara de la seva funció: és utilitzat per mostrar en les festivitats els objectes luxosos de la casa per a lloança dels seus posseïdors i meravella dels convidats presents. El seu ús i el nombre de prestatges estava relacionat amb el nivell aristocràtic de la persona posseïdora, encara que a la baixa edat mitjana s'estén a la gran burgesia mercantil catalana i al s. XVI, com fem notar, a la pagesia benestant que ostentarà càrrecs municipals com a síndics. Coromines³² documenta els tinells des de principis del segle XIII, si bé interpreta que en un principi es limitava a ser un contenidor per a la vaixel·la, sense aquest to àulic i que, per evolució, acabà adquirint la fesomia final d'aparador aquí referenciat.³³

Dins l'àmbit artístic català, podem observar tinells representats en escenes de diversos retaules com el cas de l'escena de la decapitació de Sant Joan Baptista en el retaule de Pere Garcia de Benavarri, provinent de l'església de San Joan de Lleida i ara conservat al MNAC.³⁴

A Catalunya hi ha pocs tinells conservats i la majoria tenen l'origen al baix Maresme. En aquesta comarca hem pogut localitzar cinc tinells: tres de fusta i dos d'obra.

27 ESPAÑOL, 2001.

28 FÀBREGA, 2007, p. 97.

29 De fet, la major part de representacions de tinells es troben en miniatures franceses on es representen àpats. A tall d'exemple, Germans Limbourg, *Molt Riques Hores del duc de Berry*, (1412 - 1416), il·lustració corresponent al mes de gener, Musée Condé, Chantilly, França; Philippe Camus, *Histoire d'Olivier de Castille et d'Artus d'Algarbe, dans la version remaniée par David Aubert* (a. 1467-1472), miniatura que representa el banquet de casament de la filla d'Olivier amb Artus d'Algarbe. Biblioteca Nacional de França (BnF), ms fr 12574; Jean Miélot de Christine de Pisan, *L'Épître d'Othéa*, (cap. 1460), miniatura sobre la Discòrdia (Eris, la deessa de la disputa) quan llança una poma d'or a les deesses presents per interrompre les noces de Peleu i Teixis. Brussel·les, Biblioteca Reial de Bèlgica, núm. 9392, fol. 63v.; Philippe de Mazerolles: *Cròniques de Froissart* (-1479). Miniatura sobre el fet del « *Bal des Ardents* ». (1410-1430), British Library, Harley 4380, fol 1, entre d'altres. F. 181v (140 × 145 mm). Banquet célébrant le mariage de la fille d'Olivier avec le roi Artus.

30 PIERA; MESTRES, 1999, p. 39.

31 Aquest tema ha estat estudiat per RIPOLL, 2007.

32 COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. VIII, p. 491-492.

33 BARRACHINA, 1994.

34 Pere Garcia de Benavarri: Escena del banquet d'Herodes (1470 aprox.), MNAC.

Tinells de fusta

El tinell de Can Catà de la Vall (Llavaneres)

La masia de Can Catà de la Vall es troba situada al nord-oest del terme de Sant Andreu de Llavaneres, prop de la riera homònima. La família Catà de la Vall és de les més antigues de Llavaneres.³⁵ El primer de maig de 1543, el rei Carles I d'Aragó va signar el privilegi pel qual les parròquies de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres podien constituir universitat pròpia, és a dir, Ajuntament, i escollir batlle per elles mateixes. El primer batlle que va tenir el poble el 1548 va ser Pere Catà de la Vall.

Seria en aquest moment que la masia devia adoptar la planta basilical rectangular de tres cossos. Al pom de l'escala d'accés hi ha esculpida en pedra granítica una imatge de la mare de Déu sedent gòtica.³⁶

A causa de la necessitat de dedicar els negocis a la viticultura pels beneficis que portava al s. XVII, es va incorporar a la masia un cos transversal de grans dimensions dedicat al celler. Aquest es troba cobert amb dues arcades de pedra encaixada. Amb aquestes reformes la masia va adoptar la planta quadrada actual amb planta baixa, dos pisos i coberta a dues vessants, i golfes. A la façana principal hi ha un portal amb arc de mig punt de tretze peces, on hi ha inscrita la data de 1609 que testa la cronologia d'aquestes darreres reformes en estil barroc. Totes les obertures van ser refetes i emmarcades amb pedra granítica local i s'hi va afegir també una garita de guaita a l'angle esquerre per protegir-se de possibles atacs corsaris.

El tinell es troba al primer pis, presidint la sala,³⁷ centrat a la barana de l'escala i realçat per una segona línia de barrots de mida més baixa. Es tracta d'un tinell modest (246,4 x 332,1 x 145,8 cm aprox. amb la barana) en la decoració i configurat amb un esglaonat de cinc lleixes. Les portes del cos d'armari es troben decorades amb cassetons rectangulars amb un marc senzill. L'única decoració present es troba en el guardapols superior de l'armari que imita un

Tinell de Can Catà de Vall (Sant Andreu de Llavaneres). Fotografia: Joaquim Graupera, 2008.

³⁵ BARTRES; MANAU, 1986, p. 208-211; BONET, 1983, p. 308-312.

³⁶ GRAUPERA, 2011, p. 187.

³⁷ BONET, 1983, p. 308; GRAUPERA, 2013.

entaulament dòric amb un fris compost per tríglifs i mètopes que contenen una roseta i una cornisa decorada en la part baixa per una sèrie de tacs quadrats que imiten els mútuls dòrics. Aquesta decoració es repeteix a la part baixa del moble sobre la línia d'encaix amb la barana de l'escala.

Anivell de datació el podríem situar a la meitat del s. XVI dins les obres d'embelliment de la masia des del moment en què membres de la família Catà van esdevenir síndics del primer ajuntament de la vila.

El tinell de Can Bosc del Far (Dosrius)

Al terme de Dosrius hi ha la masia de Can Bosc.³⁸ Aquesta gran masia es troba situada a la pista forestal que porta al santuari del Corredor, des de la carretera que va d'Argentona a Llinars del Vallès. Va ser propietat dels Bosc, que es troben documentats al lloc des del s. XIII. La propietat va passar a la família Marís i Lloreda l'any 1677 i finalment als Belloch l'any 1765 fins al 1824.³⁹

La vila de Dosrius depenia a nivell jurisdiccional del priorat de Sant Pere de Casserres (Osona). En deixar la dependència d'aquest priorat i atès que els Barons de Dosrius retien homenatge al casal de Barcelona, l'any 1485 el poble de Dosrius fou considerat "carrer de Barcelona". Els seus habitants eren "habitadors" de Dosrius i "veïns de Barcelona" i tenien un síndic que els representava.⁴⁰

La masia de Can Bosc, presenta una planta rectangular amb teulades a quatre vessants centrada per un pati conformat per tres façanes. En una de les que dona al pati hi ha un portal amb llinda de pedra granítica sobre la qual es pot llegir una inscripció amb la data 1565 i els mots "Jesús-Maria", que ens indica la data de la reforma de l'edifici. En aquesta etapa, el mas estava regentat per Pere Bosc, que

Tinell de Can Bosch del Far (Dosrius) en el seu lloc original a la sala del mas. Procedència fotografia: Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya, fons estudi de la Masia Catalana, AFCEC EMC_X_5357.

³⁸ Inventari del patrimoni històric, arquitectònic i ambiental de Dosrius, Ref. I.RR.71/151.

³⁹ PLANS, 2017.

⁴⁰ AHMD: Pergamins núm. 2, 3, 4 i 5. Acords presos per la Universitat de Dosrius l'any 1397 sobre les jurisdiccions del castell i homenatge a favor dels consellers de Barcelona. C-1574 AN a LACUESTA, 2005.

apareix a la propietat de Can Bosch el 1543⁴¹ i va ser enterrat a la parròquia d'Alfar el 8 de desembre de 1578, segons consta al seu sepulcre encara conservat.

Al primer pis hi havia la sala, com a moltes masies post-remença. En ella, s'hi conservava el tinell situat sobre el forat de l'escala que menava des de la planta baixa al primer pis.⁴² En una fotografia de Lluís Bonet⁴³ realitzada en una data imprecisa entre el 1913 i 1933, s'hi pot veure encara el tinell en el lloc original en molt mal estat de conservació. Bonet i Gari, en el seu llibre sobre les masies del Maresme del 1983, el dibuixa en el seu lloc original però ens indica que en aquell moment es conservava ja al Museu de Mataró.⁴⁴ D'allí passà al fons del Museu de les Arts Decoratives i actualment es troba exposat a la segona planta del Museu del Disseny de Barcelona⁴⁵ com a dipòsit del MNAC, amb el núm. d'inventari 122 088.

Es tracta d'un tinell molt senzill en la decoració (361,9 x 312 x 199 cm, amb la barana) i configurat amb un esglaonat de sis pisos o lleixes. Malgrat que les portes decorades amb cassetons i la decoració del guardapols superior ens indiquen una estètica renaixentista, a la part lateral hi ha dues obertures de ventilació amb un arc conopial gòtic que ens remet a la hibridació gòtica i renaixentista catalana típica del s. XVI. En el fris de l'armari hi ha una inscripció que l'envolta on hi figura l'autor i la data "FET FER PER PERA BOSC IHS FET I JAUME ROIG AY 1574 / AVE MARIA GRASIA PLENA DOMINUS TECUM BENEDICTA TU / IN MULIERIBUS ET BENEDICTUS FRUSCTUS VENTRIS TIU IHS".⁴⁶

L'autor, Jaume Roig, va ser un fuster actiu a Mataró a finals del segle XVI i en tenim altres obres documentades, com la seva participació en la construcció de la muralla de la ciutat (1569-1590) i la realització de les portes del Portal de Barcelona (1586).⁴⁷

Tinell de Can Bosch del Far (Dosrius) en el seu lloc actual al Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Joaquim Graupera, 2017.

41 ANC. Fons llinatge Mercader, comtes de Belloch. PLANS, 2017, p. 74.; GRAUPERA, 2011, p. 87.

42 GRAUPERA, 2015. Voldria agrair les fotografies i la informació facilitada per Joan Manel Riera (Escola de Natura del Corredor) per a l'estudi d'aquest tinell.

43 Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya, fons estudi de la Masia Catalana.

44 BONET, 1983, p. 442-446.

45 BONET, 1983; ESCUDERO, 1980; ESCUDERO 1983; GARRIGA, 1986, p. 132; GRAUPERA, 2013; PASQUAL, 2014; GRAUPERA, 2015.

46 PASQUAL, 2014, p. 216.

47 PASQUAL, 2014, p. 218.

El Tinell de Can Cabanyes (Argentona)

Els Cabanyes són una família argentonina que es troba documentada des del s. XI i que tenien originalment el seu mas en el terme d'Òrrius, prop de l'ermita de Sant Bartomeu de Cabanyes. A partir del s. XV van anar ampliant el seu patrimoni familiar amb una política matrimonial que els emparentava amb grans nissagues, a banda de diferents adquisicions i compres. En el s. XV es van establir més a prop del nucli urbà de la vila d'Argentona amb l'adquisició del mas Estrany i el mas Verdaguer del veïnat de la Pujada.⁴⁸ L'any 1565 van signar un contracte amb el mestre de cases Joan Salvador per tal de procedir a les obres que se centrarien en l'ampliació del mas originari. Aquesta esdevé, per ara, la primera obra documentada del mestre de cases Joan Salvador efectuada entre el 1565 i el 1568.

Tinell de Can Cabanyes (Argentona). Fotografia: Joaquim Graupera, 2018.

Les reformes per embellir la masia van consistir a fer els tres cossos perpendiculars amb una alçària de dos pisos. El contracte especificava la necessitat d'obrar vuit portals de pedra picada per on li manés el propietari, i nou més per a la sala. També se li manava fer l'accés al pis de pedra i l'escala de pujar a les golfes, que seria de guix i rajola. Un element a destacar és el detall d'especificar en el contracte que els balcons de la façana havien de ser obrats seguint el model de la casa Gralla de Barcelona.⁴⁹

La masia presenta una planta rectangular de 16,30 per 23,60 m amb tres cossos perpendiculars a la façana i dos en sentit paral·lel al fons de l'edifici. A la planta baixa s'hi troba la cuina, situada a la banda esquerra del rebedor, i el menjador a la banda dreta. En aquesta estança s'hi trobava un rentamans decorat amb un plafó de ceràmica que es va perdre durant la guerra civil (1936-39). L'accés al segon pis es realitza mitjançant una escala amb graons de pedra granítica coberta amb volta i decorada amb un mirador circular en forma de rosassa gòtica. Al segon pis s'hi troben les habitacions al voltant de la sala central, on hi havia el tinell on es guardava el servei dels dies de convit. Al pis superior s'hi troben les golfes. Els sostres a quatre vessants és sostingut per un embigat de

⁴⁸ Aquesta nissaga ha estat estudiada per SUBIÑÀ, 2002a, p. 44-45.

⁴⁹ GRAUPERA, 2005.

Vista lateral del tinell de Can Cabanyes (Argentona). Fotografia: Joaquim Graupera, 2018.

fusta. Totes les portes interiors són motllurades i obrades en pedra granítica.⁵⁰

El tinell apareix descrit en l'inventari *post mortem* del 1588, anterior a les reformes de Joan Salvador.

*“...Ítem al cap demunt de la dita escala una barana ab un tinell ab son parada ab sinch graons tot de fusta de alber casi nou y ab dos armaris en dit tinell ab sas tancadures y claus, encara existent, que contenia vint-i-quatre ampolles de vidre, vint-i-quatre tasses de vidre, un càntir de terra envernissada per tenir mel, mitja capsa de fusta per tenir codony, sis culleres d'argent, cinc candelers de llautó,...”*⁵¹

El tinell es troba encara *in situ* i en bon estat de conservació.⁵² També apareix documentat en dues fotografies de principis de segle⁵³ i en un dibuix de Lluís Bonet.⁵⁴ Es tracta d'un tinell molt semblant al de Can Bosch d'Alfar. Es troba situat sobre la barana de l'escala i és de planta quadrada (280 x 320 x 145,8 cm aprox., amb la barana). En el cos inferior presenta un armari de dues

portes decorades per nou cassetons disposats en tres fileres de tres i a la part superior hi ha l'esglaonat amb cinc pisos o lleixes. Com en el de Dosrius, a la part lateral de l'esglaonat hi ha dues obertures de ventilació amb un arc conopial gòtic.

Tinells d'obra

Els tinells d'obra apareixen a partir de les reformes barroques de les masies un cop s'ha fixat aquesta tipologia de sala. Solen ser molt senzills i es poden descriure com un simple esglaonat d'obra amb un acabat enguixat sense cap mena de decoració.

⁵⁰ BONET, 1983, p. 429-436.

⁵¹ MASM. Secció Notarial. Inventari de Bartomeu Cabanyes, pagès (25/10/1588). SUBIÑÀ, 2002, p. 99.

⁵² BONET, 1983; GRAUPERA, 2013.

⁵³ La Sala de Can Cabanyes (Argentona). Fotografies extretes del Centre Excursionista de Catalunya de l'àlbum de l'Estudi de la Masia Catalana. Fotografia de Josep de Cabanyes (1905). AFCEC_EMX_X_5108.

⁵⁴ BONET, 1983, p. 433.

El Tinell de Can Cisa (Premià de Dalt)

El mas Cisa té el seu origen en l'any 1190 quan Guillem de Montornès i els seus fills van establir a Berenguer de Premià i Pagesa i als seus fills l'alou que tenien a prop de l'església de Santa Maria de la Cisa amb la finalitat d'edificar-hi un mas. Aquest passaria a la Pia Almoina a finals del s. XIII amb un complex agrícola administrat per la família Cisa.⁵⁵ La nissaga dels Cisa patirà una bifurcació l'any 1586 quan apareixen els Cisa d'Amunt i els Cisa d'Avall; els primers es quedaran amb la propietat del mas originari i els segons s'establiran a l'actual Premià de Mar.⁵⁶

La masia ha patit diverses modificacions i s'hi han incorporat un entramat de cossos a l'estructura original. A la part més antiga es veuen restes d'una edificació de planta basilical clàssica, probablement del segle XVI, que conserva el portal adovellat i dues finestres conopials gòtiques de la mateixa època. La sala apareix compartimentada per diferents envans del s. XIX i es veuen restes del tinell sobre l'escala, fet d'obra i enguixat. Actualment, fruit d'aquestes reformes contemporànies, l'han convertit en una capelleta on encara són visibles els graons baixos del tinell a l'interior.

El Tinell de Can Manent (Premià de Mar)

La masia de Can Manent va ser propietat d'una de les famílies que més influència va tenir en la formació i desenvolupament del barri de mar de Premià, si no la que més.⁵⁷ La donació de terrenys per part d'aquesta família va fer possible la construcció de l'església dedicada a Sant Cristòfol que esdevindria parroquial després de la independència de la vila ben entrat el s. XIX. El document més antic d'aquesta nissaga data del segle XIV. L'any 1593 un membre dels Manent ocupava el càrrec de rector de la parròquia i membre de la confraria del Roser. La seva proximitat al mar els va portar beneficis que invertiren en activitats marineres.⁵⁸

Tinell de Can Manent (Premià de Mar), actualment Museu de la Cultura Popular. Fotografia: Joaquim Graupera, 2018.

⁵⁵ Arxiu Catedral de Barcelona: 4-93-27. BENITO, 1999, p. 38.

⁵⁶ OLIVA, 1999.

⁵⁷ MONTLLOR, 2011. Voldria agrair la informació facilitada per Jordi Montlló per a l'estudi d'aquest tinell.

⁵⁸ OLIVER, 2005, p. 101 i 115.

La masia manté l'estructura basilical original de tres crugies, amb planta baixa, pis i golfes a nivell de la crugia central, coberta per una teulada de dues vessants amb el carener perpendicular a la façana. La porta principal d'accés, a la crugia central, és d'arc de mig punt dovellat. La resta d'obertures són quadrangulars, amb brancals, llindes i ampits realitzats amb carreus de pedra granítica en època moderna. Les dues portes laterals de la planta baixa foren obertes a l'etapa contemporània. L'interior està molt reformat per a les seves funcions de museu de la cultura popular i biblioteca que ha tingut recentment.

El tinell és molt semblant al de Can Cisa, es troba fet d'obra i el seu esglaonament enguixat ocupa el forat d'escala fent-li de sostre, en el tram de la casa sobre el celler.

Altres tinells documentats

En el treball d'E. Subiñà sobre els inventaris *post mortem* a Argentona al s. XVI es documenten altres tinells en aquesta vila. Els objectes que contenia la sala des de la perspectiva d'aquests inventaris fan pensar a aquest autor que aquests masos no tenien la importància que podia tenir la masia de Can Cabanyes de la mateixa vila.

Sabem, a partir dels inventaris, que a can Pins⁵⁹ també hi havia un tinell a la sala que contenia diversos objectes de vidre, com ara ampolles, tasses i una llàntia.⁶⁰ Aquest tinell deuria desaparèixer a la reforma de 1892 encarregada per Josep Matheu i Julià al mestre d'obres argentoní Julià Lladó i Roselló, amb Emili Cabanyes i Rabassa com a arquitecte. Malgrat que el projecte ens descriu el «*derribo de la antiga casa*», l'estructura actual de la masia deixa entreveure la planta basilical original que es va aprofitar, malgrat que es va desplaçar l'entrada i l'escala al cos lateral esquerre.⁶¹ El topònim de la vila, Pins, es troba en la documentació des del s. XI. Els Pins tradicionalment havien estat els batlles de sac del monestir de Sant Marçal del Montseny, han estat sempre una de les famílies influents d'Argentona i

La Sala de Can Ballot (Argentona) [1913].
Fotografia: Arxiu Mas 8009 C. Procedència
fotografia: Arxiu Fotogràfic Centre
Excursionista de Catalunya, fons estudi de
la Masia Catalana, AFCEC_EMC_X_5192.

⁵⁹ El mas Pins està documentat des de l'any 1162; CUADRADA, 1988, p. 71.

⁶⁰ MASM. Secció Notarial. Inventari de Jaume Pins, pàgès (28/10/1588). SUBIÑÀ, 2002, p. 99.

⁶¹ BONET, 1983, p. 436-439.

ocuparen càrrecs municipals.⁶² Un altre mas del qual tenim constància de l'existència d'un tinell a partir dels inventaris *post mortem* és el de can Gili d'Argentona, actualment Mas Riera. Tenim constància documental que hi havia un tinell de guix amb tres armaris, on hi havia, entre d'altres, ampolles, brocals i una ballesta amb un buirac.⁶³ Els Gili havien esdevingut al s. XVI una família influent a Argentona de forma semblant als Pins i als Cabanyes. L'any 1556, Joan Gili va succeir Joan Castell com a batlle d'Argentona a la jurisdicció dels Desbosc.⁶⁴ Per la descripció de l'inventari es tracta d'un tinell d'obra semblant al del mas Cisa que hem descrit anteriorment.

Alexandra Capdevila,⁶⁵ en els seus treballs d'investigació dels inventaris *post mortem* del terme històric de Vilassar i Cabrils, ha pogut documentar l'existència a l'època moderna de diversos tinells. En la majoria dels casos se cita el tinell sense ni tan sols realitzar-ne la descripció dels objectes que contenia. En el cas de Vilassar de Dalt, en els inventaris hi apareixen documentats tinells als masos Casals,⁶⁶ Vehils,⁶⁷ Vidal⁶⁸ i també en els inventaris efectuats pels pagesos Joan Amat,⁶⁹ M. Lledó,⁷⁰ Antoni Mas d'Amunt⁷¹ i Bartomeu Colomer d'Amunt.⁷²

En el terme de Cabrils hi figura també documentat un tinell a la masia del pagès Jaume Casals⁷³ i a l'actual terme de Vilassar de Mar, a les cases del pagès Jerònim Reig⁷⁴ i del pescador Antoni Pifarrer, on consta que al tinell s'hi guardava una tela nova per caçar ocells.⁷⁵

62 SUBIÑÀ, 2006.

63 MASM. Secció Notarial. Inventari de Joan Gili, pagès (29/10/1592). SUBIÑÀ, 2002, p. 99.

64 ZAPATA, 1998, p. 117.

65 Agraïm a la Dra. Alexandra Capdevila les notes facilitades sobre els tinells documentats en els seus treballs.

66 ACA. Notari Mataró. T1457. Inventari de Jaume Casals, pagès del mas Casals (20 de febrer de 1652).

67 ACA. Notari Mataró. T1457. Inventari de Bernat Vehil, pagès del mas Vehil (4 d'octubre de 1652).

68 ACA. Notari Mataró. T1458. Inventari de Pau Vidal, pagès del mas Vidal (14 d'octubre de 1652).

69 ACA. Notari Mataró. T1560. Inventari de Joan Amat pagès (27 de gener de 1702).

70 ACA. Notari Mataró. T1398. Inventari de M. Lladó, pagès (9 de setembre de 1636).

71 ACA. Notari Mataró. T1398. Inventari de Antoni Mas d'Amunt, pagès (11 de febrer de 1633).

72 ACA. Notari Mataró. T1381. Inventari de Bartomeu Colomer d'Amunt, pagès (31 d'octubre de 1625).

73 ACA. Notari Mataró. T1381. Inventari de Bartomeu Colomer d'Amunt, pagès (23 de maig de 1620).

74 ACA. Notari Mataró. T1560. Inventari de Bartomeu Colomer d'Amunt, pagès (18 de febrer de 1705).

75 ACA. Notari Mataró. T1482. Inventari de Bartomeu Colomer d'Amunt, pagès (21 d'octubre de 1663).

L'aparença entra en joc. L'embelliment exterior de les façanes.

Com hem apuntat abans, a banda de l'estructura, de la casa, un altre element que caracteritza aquesta tendència a l'ennobliment pagès és la monumentalitat decorativa a l'exterior de les façanes. Aquestes integraran un portal de punt rodó adovellat amb un gran desenvolupament de les dovelles, on a la clau presenta elements epigràfics i/o heràldics que permeten datar la construcció i perpetuar-ne el promotor.

L'escultura monumental també la podem trobar a les finestres i en alguns elements sostenidors que ens ajuden a aproximar-nos a la datació dels edificis. Aquest tema no ha estat encara tractat com es mereix per la historiografia. Un dels primers a fer-hi esment va ser Josep Danés. Al l'Arxiu de l'Estudi de la Masia Catalana (CEC) es conserven un parell de textos mecanografiats que deuen formar part d'un llibre inacabat o un capítol d'una altra publicació escrits per ell. Aquests documents haurien d'anar acompanyats d'unes il·lustracions i d'uns gràfics que no han estat localitzats. Aquests estudis han estat publicats a posteriori per Jeroni Moner i Joaquim Maria Puigvert. Ens referim als treballs *De les espitlleres romàniques, a les finestres-espitlleres gòtiques* i *Les finestres de pedra, decorades, en l'arquitectura de la masia catalana*.⁷⁶ Al Maresme solament tenim constància del tractament d'aquest tema en la conferència "Estudi sobre los finestrals de Mataró" feta per Josep Puig i Cadafalch a la sessió inaugural de l'Associació Artística Arqueològica Mataronesa celebrada el 3 de gener de 1889 al teatre Clavé de Mataró i que resta encara inèdita.⁷⁷

De fet, s'han conservat en el Baix Maresme un ampli repertori de finestres coronelles, amb arcs apuntats i conopials, sovint lobulats amb un motlluratge elaborat, que testen aquest fet. Les més antigues es poden datar de finals del segle XV i van evolucionant cap a models més propers al classicisme a mesura que anem avançant cronològicament en el s. XVI, moltes vegades evidenciant l'hibridisme dels dos estils que hem esmentat. La decoració de les finestres s'anirà sofisticant i apareixeran arcs mixtilinis i amb més profusió de decoració esculpida en els carcanyols,⁷⁸ fins i tot s'emmarcaran amb un guardapols.⁷⁹ També apareixen figures de querubins a les impostes i s'abandonen els estereotips dels arcs lobulats anteriors amb una major llibertat creativa dels artífexs. Moltes vegades, l'arc conopial adopta la forma d'arc carpanell.⁸⁰ La part de la base dels brancals també adopta en alguns casos un motllurat molt més complicat.

⁷⁶ DANÉS, 2010, p. 197-206.

⁷⁷ GRAUPERA, 2001, p. 15; GRAUPERA, 2018 b, p. 53.

⁷⁸ Exemples a Cal Baró i Can Bragulat d'Alella, Can Bramona i Can Pins d'Argentona, Can Carles de Cabrera, Ca n'Amat de Cabriels, finestrals de procedència desconeguda del Museu de Mataró.

⁷⁹ Exemples a Can Bragulat d'Alella, Can Llorell de Mataró, Can Palauet de Mataró, Can Mora de Teià i Can Mayans de Vilassar de Dalt.

⁸⁰ Exemples a Can Bramona d'Argentona; Ca l'Antic del Masnou; Can Llorell de Mataró; Capitell del Museu de Mataró; Ca l'Andreu, Can Gaetà i Can Tolrà de Tiana i Can Fradera de Vilassar de Dalt i Can Brufau de Vilassar de Mar.

La majoria d'aquestes finestres estaran obrades en pedra de Montjuïc, fet que fa pensar en l'activitat d'obradors barcelonins que devien comercialitzar aquests elements constructius de forma prefabricada.⁸¹ La documentació, abundant des de finals del s. XV, sobretot en forma de contractes conservats en els Protocols Notarials, ens evidencia l'aparició de constructors d'ofici de tipus especialitzat que apareixeran també com a mestres de cases de l'obra religiosa. Un d'aquests mestres de cases, Joan Salvador, àlies Garriga, representaria un exemple de com aquests arquitectes especialitzats s'ocuparien d'obrar indistintament obra civil i religiosa amb un cert hibridisme d'estil entre el gòtic i el classicisme, que anirien aplicant depenent dels condicionants dels promotors, que s'evidencien en les "tabes" o condicions dels contractes.⁸²

Com és de suposar el nombre de masies del Baix Maresme que pertanyen a aquesta tipologia és nombrosa. Per citar-ne algunes a tall d'exemple esmentem: a Alella, mas Company de Vall (actualment Can Viló), Can Casals, Mas Trobat (actualment Can Coll) i Mas Moví (actualment Can Titó Serra Vell); a Argentona: Can Bramona, Can Gustà i Can March de Clarà; a Cabrera: Can Besora, Can Bartomeu, Can Aimeric, Ca l'Alsina, Can Canal-Can Bassegoda, Can Moreu i Can Pujol; a Cabrils: Can Casals-Can Tosca i Can Tolrà; a Caldes d'Estrac, Can Milans; a Òrrius: Can Famades i Can Vinyamata; a Premià de Dalt: Can Cisa, Can Cinto Manent, Can Figueres, Can Verboom; a Sant Andreu de Llavaneres: Can Berenguer i Can Catà de la Vall; a Sant Vicenç de Montalt: La Mongia; a Teià: Can Sala, Cal Baster, Can Mora i Ca la Lola-Can Mondalmau; a Tiana: Ca l'Andreu, Can Tolrà, Can Mari (actualment el Casino) i Can Roca i a Vilassar de Dalt: Can Bonhinvern-Can Font, Can Colomer, Can Banús, Can Rafart i Can Sabatés.⁸³

⁸¹ GRAUPERA, 2017a; GRAUPERA, 2017b.

⁸² GRAUPERA, 2005.

⁸³ De moltes d'aquestes masies es pot trobar informació a BONET, 1985; GRAUPERA, 2011.

BIBLIOGRAFIA

BARRACHINA NAVARRO, Jaume (1994). «El moble gòtic català d'ús domèstic». *Catàleg del moble català*. Barcelona: Electa, p. 21-43.

BARTRÉS, Gaspar; MANAU, Ferran (1986). *Recull històric de Sant Andreu de Llavaneres*. Llavaneres: [Ferran Manau].

BENITO MONCLÚS, Pere (1999). «La partió entre Premià i Vilassar i els orígens medievals de la capella de Santa Maria de la Cisa». La Cisa. Mil anys d'Història. Argentona: La Comarcal (Col. Costa de Llevant. Sèrie Major, 1), p. 35-44.

BONET GARÍ, Lluís (1983). *Les masies del Maresme*. Barcelona: Montblanc; Martín Centre Excursionista de Catalunya.

CAPDEVILA MUNTADES, Alexandra (2005). «L'habitatge al Maresme a l'època moderna». *XXI Sessió d'Estudis Mataronins, 27 de novembre de 2004. Comunicacions Presentades*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura, p. 191-201.

COLOMER PANADERO, Josep Maria (1969). *Mataró als mil cinc-cents*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana; Ed. Dalmau (Premi Iluro, 15).

CUADRADA MAJÓ, Coral (1988). *El Maresme medieval: hàbitat, economia i societat. Segles X-XIV*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana (Premi Iluro, 42).

DANÉS TORRAS, Josep (1931). «Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana». *Butlletí de l'Agrupació Excursionista Tagamanent* (gener- febrer, 1931), p. 86-96.

DANÉS TORRAS, Josep (2010). *Materials per a l'estudi de la masia*. Edició i estudi introductori de Jeroni Moner i Joaquim M. Puigvert. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines; Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona (Biblioteca d'Història Rural: Documents; 7).

ESCUADERO, M. Assumpta (1980). «Tinell de Can Bosch». *Barcelona Restaura Exposició d'obres d'art dels segles 2 al 20 dels Museus Municipals d'Art restaurades pels Serveis de Restauració Saló del Tinell Setembre-novembre 1980*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Seix Barral.

ESCUADERO, M. Assumpta (1980). «Tinell de Can Bosch». *El renaixement a Catalunya: l'art*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

ESPAÑOL BERTRAN, Francesca (2001). *Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó*. Manresa: Angle Editorial; Fundació Caixa Manresa.

FÀBREGA, Jaume (2007). *Lo convit del Tirant. Cuina i comensalitat, de l'Edat Mitjana a Ferran Adrià*. Lleida: Pagès editors (Assaig Argent Viu, 92).

FERRER MALLOL, Maria Teresa (2006). *Els privilegis de Teià. El retorn a la jurisdicció reial (1505)*. Barcelona: Dalmau (Episodis de la història, 344-345).

GARRIGA RIERA, Joaquim (1986). *Història de l'Art Català. Volum. IV: L'època del renaixement. S. XVI*. Barcelona: Edicions 62.

GARRIGA RIERA, Joaquim (2003). «L'arquitectura religiosa gòtica del segle XVI». *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II: Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.

GONZÁLEZ, Antoni; MONER, Jeroni; RIPOLL, Ramon (2005). *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau Edicions (Arquitectura tradicional, 1).

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2001). *Josep Puig i Cadafalch i l'Associació Artística Arqueològica Mataronesa*. Mataró: Grup d'Història de Casal (Col·lecció Josep Rius, 5).

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2005). «Joan Salvador Garriga. Un arquitecte gòtic en temps de Renaixement». *XXI Sessió d'Estudis Mataronins, 27 de novembre de 2004. Comunicacions Presentades*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura, p. 209-231.

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2011). *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Tesi doctoral dirigida per Francesca Español i Bertran. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Història de l'Art.

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2013). [Consulta en línia]. «Els mobles tinells conservats en el Maresme». *Maresme medieval. El bloc d'en Quim Graupera*, (Dissabte, 2 de novembre de 2013). <https://quimgraupera.blogspot.com/2013/11/els-mobles-tinells-conservats-en-el.html> [Consulta del 17 de juliol de 2018].

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2015). [Consulta en línia]. «El tinell de Can Bosc del Far (Dosrius)». *Maresme medieval. El bloc d'en Quim Graupera*, (Dissabte, 28 de febrer de 2015). <https://quimgraupera.blogspot.com/2015/02/el-tinell-de-can-bosc-del-far-dosrius.html> [Consulta del 17 de juliol de 2018].

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2017a). «Usos, artífex i comerç de la pedra de Montjuïc de Barcelona a L'època medieval». ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.). *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Amics de l'Art Romànic, p. 237-256.

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2017b). «Materials prefabricats en pedra de Montjuïc (Barcelona) en època gòtica. Artífexs i mecanismes d'explotació». GIRÁLDEZ, Pilar; VENDRELL, Màrius (Coord). *Bella Pedra Vella: explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Patrimoni 2.0 Edicions, p. 149-166.

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2018). «Lligats pel contracte. Límits i condicionants creatius de l'artista medieval». *Lambard: estudis d'art medieval*, volum XXVI (2014-2015), p. 287-318.

GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim (2018b). «L'estendard de Ripoll de Puig i Cadafalch i Cabanyes. Disseny, confecció i referents». *Any Puig i Cadafalch. Recull d'activitats al Maresme*. Mataró: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Arxiu Comarcal del Maresme (Col·lecció documents i estudis maresmenecs, 3), p. 51-64.

GUIFRÉ, Pere; LLUCH, Rosa (2001). «Continuïtats del mas català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe». *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII): aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics: actes del Col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals. Departament d'Estudis Medievals. p. 594-610.

LACUESTA, Raquel (dir) (2005). *Inventari del patrimoni històric, arquitectònic i ambiental de Dosrius* (2005). Dosrius: Ajuntament de Dosrius; Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Núm. I.RU. 19/038.

LLOVET VERDURA, Joaquim (2000). *Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

MAINAR, Josep; CATALÀ-ROCA, Francesc (fot) (1976). *El moble català*, Barcelona: Editorial Destino.

MÀRIA SERRANO, Magdalena (1994). *Religión, sociedad y arquitectura: las Iglesias parroquiales en Cataluña 1563-1621*. Tesis doctoral dirigida per Josep M. Rovira i Gimeno. Barcelona: Dept. de Composició Arquitectònica. UPC. Tesis microfilmada.

MÀRIA SERRANO, Magdalena (2002). *Renaixement i arquitectura religiosa. Catalunya 1563-1621*. Barcelona: Edicions UPC (Arquitext, 21).

MONER CODINA, Jeroni (2001). «La “Sala” com a espai vertebrador de l'evolució tipològica del mas». *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII): aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics: actes del Col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals. Departament d'Estudis Medievals, p. 263-278.

MONER CODINA, Jeroni (2003). «L'origen de la masia clàssica». *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III: Dels palaus a les masies*. Barcelona. Enciclopèdia catalana, p. 246-247.

MONER CODINA, Jeroni (2005). «La masia una arquitectura singular». *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau Edicions (Arquitectura tradicional, vol. 1), p. 61-86.

MONER, Jeroni; PLA, Arcadi; RIERA, Josep (1981). «La masia: historia y tipologia de la casa rural catalana». *2C Construcción de la ciudad*, núm. 17-18 (1981), p. 86-96.

MONTLLÓ BOLART, Jordi (2011). *Mapa del patrimoni cultural i natural de Premià de Mar. Memòria tècnica*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Cultura.

OLIVA RICÓS, Benet (1999). «El mas Cisa. Indret, mas i nissaga familiar». *La Cisa. Mil anys d'Història*. Argentona: La Comarcal (Col. Costa de Llevant. Sèrie Major, 1), p. 145-153.

OLIVA RICÓS, Benet (2005). *El plet de l'escó. Una microhistòria sobre les comunitats locals, el règim senyorial i la Contrareforma a la Catalunya del 1600*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana (Premi Iluro, 66).

OLIVER BRUY, Jaume (2005). *Introducció a la història de Premià de Dalt*. Premià de Dalt: Ajuntament de Premià de Dalt.

PASCUAL MIRÓ, Eva (2005). «Els tinells, les taules i els seients». *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 320-321.

PASCUAL MIRÓ, Eva (2008). «Tipologies del moble medieval a la Corona d'Aragó: evolució i pervivència de les formes». *El moble medieval a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu de les Arts Decoratives, p. 65.

PASCUAL MIRÓ, Eva (2014). «Tinell de Can Bosc». *Catàleg de l'exposició Extraordinàries! Col·leccions d'arts decoratives i arts d'autor (segles III-XX)*. Barcelona: Museu del Disseny de Barcelona, p. 214-221.

PIERA, Mónica; MESTRES, Albert (1999). *El moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*. Barcelona: Angle editorial (Patrimoni artístic de Catalunya, núm. 7).

PLANS BERENGUER, Anna (2017). «Notícies del llinatge Belloch a Can Bosc». *Duos Rios. Publicació de l'Arxiu Municipal de Dosrius*, núm. 3 (Abril 2017), p. 73-84.

PUIGVERT SOLÀ, Joaquim Ma. (1986). *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*. Barcelona: Fundació S. Vives Casajuana.

PUIGVERT SOLÀ, Joaquim Ma. (1998). «L'elaboració dels discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)». *Estudis d'Història agrària*, 12, p. 77-108.

REIXACH PUIG, Ramon (2006). *Els pares de la república. El patriciat a la Catalunya urbana moderna. Mataró, s-XV-XVIII*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana (Premi Iluro, 68).

RIPOLL DRETS, Francesc. (2007). «El mobiliari al Tirant lo Blanc». *Estudi del moble*, núm. 5 (2007), p. 8-13.

SALICRÚ LLUCH, Roser (1999). Mataró, carrer de Barcelona. Els privilegis reials de 1419, 1424 i 1480 i la concòrdia amb Barcelona de 1481. Mataró: Ajuntament de Mataró.

SUBIÑÀ COLL, Enric (2002a). *Argentona de la sagrera a la vila (1295-1900)*. Argentona: Ajuntament d'Argentona, 2002 (Premi Burriac, 2001).

SUBIÑÀ COLL, Enric (2002b). «La societat i l'habitatge d'Argentona a finals del segle XVI». *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins, 24 de novembre de 2001. Comunicacions*

Presentades. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura, p. 85-109.

SUBIÑÀ COLL, Enric (2006). «Breus apunts històrics del Mas Pins». *Fonts. Revista del Centre d'Estudis Jaume Clavel d'Argentona* (Gener 2006), p. 16-19.

VINYOLES VIDAL, Ma. Teresa (2008). «L'ús de l'espai domèstic en època gòtica». *El moble medieval a la Corona d'Aragó*. Barcelona : Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu de les Arts Decoratives, p. 34.

ZAPATA, Maria Assumpció (1998). *Les jurisdiccions locals en el pas de l'edat mitjana a l'edat moderna. Els batlles de sachs i els batlles reials a la baronia dels Desbosch*. Mataró: Caixa estalvis Laietana (Premi Iluro, 58).